

AKIK ELMENTEK – ÉS AKIK MARADTAK A fiumei kormányzóság tisztviselői a két világháború között

Bevezetés

1918. október 29-én hosszan elnyújtott füttyel, fekete füstfelhőbe burkolózva robogott ki a fiumei vasútállomásról a déli sebes, hogy illusztris utasait, köztük Jekelfalussy Zoltán fiumei királyi kormányzót és családját Budapestre szállítsa.¹ Bár a járaton az elmúlt több mint négy évtizedben számos magasrangú főúr – köztük kormányzók, bánok, államtitkárok, miniszterek, de még a két évvel korábban megboldogult király is – megfordult, ez az utazás valahogy mégis különbözött a többi-től. A fiumei pályaudvaron nem taposták egymást az emberek, hogy a magyar államhatalom helyi reprezentánsára legalább egyetlen kíváncsi pillantást vethessenek, és még a fővárosban is elmaradt a díszfogadtatás.

A borús hangulat sem Fiumében, sem Budapesten nem volt teljesen alaptalan. Egy négy évig elhúzódó, vesztés háború utolsó napjaiban és az Osztrák–Magyar Monarchia széthullását kísérő, egymást érő válságjelenségek közepette ez nem is lehetett volna másképp. Már csak azért sem, mert Jekelfalussy minden ellenállás nélkül adta át a Magyar Királyság egyetlen tengeri kikötővárosát a nála jelentkező Délszláv Bizottságnak, majd szinte titokban, a kormányzói palota hátsó kapuján kisonva hajtattott a vasútállomásra. A kormányzó távozása nagy felzúdulást keltett, ám a legélesebb kritikákat nem meglepő módon éppen a Fiumében államszolgálatot teljesítő hivatalnokok és alkalmazottak fogalmazták meg. Ők cserbenhagyásként, a haza elárulásaként élték meg Jekelfalussy elutazását, és még évekkel később írt visszaemlékezéseikben is keserűséggel emlegették fel az utolsó fiumei kormányzó dicstelen futását. Még akkor is, ha Jekelfalussy saját elmondása szerint Wekerle Sándor miniszterelnök kimondott felszólítására tartózkodott az erőszakos ellenállástól, és a lehető legnagyobb diszkréció mellett hagyta el székhelyét.²

Jekelfalussy álláspontjához még évekkel később is következetesen tartotta magát, amit jól példáz az alábbiakban közölt dokumentum is. A forrás ugyanis nem más, mint a kormányzó 1921 júniusában – már a trianoni békeszerződés ratifikálása után – Bethlen István miniszterelnöknek írt zárójelentése, melyben csaknem négyéves

¹ E tanulmány az Emberi Erőforrások Minisztériuma ÚNKP-19-3-III-KRE-1 kódszámú Új Nemzeti Kiválóság Programjának támogatásával készült.

² Ordasi Ágnes: „Hazaszeretből” jeles? – A fiumei tanárok érvényesülési stratégiái és lehetőségei az impériumváltások éveiben. *Pro Minoritate*, 2019. 2. sz. 51–92.

kormányzói működéséről adott számot. A géppel, kétségtelenül önigazoló és ön-felmentő jelleggel írt beszámoló, valamint az annak mellékletét képező, dátum és aláírás nélküli, egy négyzethálós papírdarabra kézzel rótt feljegyzés jelenleg a Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltárának Miniszterelnöki iratai (MNL OL K 26) közt lelhető fel és szabadon kutatható.

A választást indokolja, hogy a korabeli diskurzusokban és az azok alapján írt tanulmányokban Jekelfalussy szinte már „Fiume Görgejeként” jelenik meg, szerepét ezért érdemes más szempontból is megvizsgálni. Már csak azért is, mert úgy hiszen, méltán feltehető a kérdés, hogy Jekelfalussy távozása mögött vajon nem állhat-e egyszerűen az a diplomáciai gyakorlat, mely válsághelyzetben legelőször a magasrangú diplomátákat és tisztviselőket rendeli vissza, nehogy azok fogságba esve az ország egészére nézve kedvezőtlen nyilatkozatot tegyenek és ezzel zsarolási alapot jelentsenek. Noha a kérdés megválaszolása egyelőre nem lehetséges, úgy vélem, annak felvillantása, valamint a fiumei hatalmi átmenetek egyéb momentumainak ismertetése mégsem teljesen haszontalan.

Tehát munkámban a választott forrás segítségével bemutatom az államhatalom első számú helyi letéteményeseinek számító, a fiumei kormányzósághoz beosztott állami tisztviselők és alkalmazottak világháborút követő helyzetét és lehetőségeit.³ Egyrészt abból a célból, hogy – posztumusz „felmentésének” legkisebb szándéka nélkül – árnyaltabb képet festhessek Jekelfalussy személyes felelősségéről, kötelességteljesítéséről és mulasztásairól. Másrészt azért, hogy a közreadott forrást érthetőbbé tegyem és felhívjam azon tényezőkre és összefüggésekre a figyelmet, melyek a dokumentum megfelelő értékeléséhez elengedhetetlennek tűnnek. Így például arra, hogy a szakirodalom előszeretettel megfélekedzik arról, miszerint 1918 októberének utolsó napjaiban nemcsak a kormányzó távozott, hanem a kormányzóság más tagjai is elhagyták a várost.⁴ Köztük a kalandos életű Orosdy Lajos miniszteri tanácsos, Szitányi Géza miniszteri segédfogalmazó, valamint Villani Frigyes miniszteri titkár és egyben tanügyi előadó.⁵ Noha egyelőre nyitott kérdés, hogy miért éppen ők szegődtek a kormányzó mellé, az viszont tény, hogy fővárosba érkezésük nem jelentett egyet a fiumei kormányzóság megszűnésével és a magyar állam helyi érdekeltiségének felszámolásával.

Ez először is annak köszönhető, hogy Jekelfalussy Wekerle Sándor miniszterelnök utasítására Budapestre, egészen pontosan a Miniszterelnökség I. kerületben

³ Az állami tisztviselők és alkalmazottak kérdésével általánosságban az alábbi tanulmányomban foglalkoztam. Ordasi Ágnes: A fiumei állami alkalmazottak helyzete az első világháború után. In: *Emberök és eszmék migrációja Bulgáriában és Magyarországon (19–21. század). A Magyar–Bolgár Történelmi Vegyes bizottság kiadványa.* Szerk. Penka Peykovska – Demeter Gábor. Szófia, 2018, 256–271.

⁴ A kormányzót nem sokkal később az állami rendőrség mobilisabb tagjai is követték, ami azonban nem meglepő, tekintve, hogy egyenruhás és fegyveres alakulatként ők különösen veszélyeztetett helyzetben találták magukat.

⁵ A fiumei kormányzóság a miniszterelnökségen működik. *Magyarország.* 1918. november 8.

található Albrecht úti épületébe tette át a kormányzáság székhelyét.⁶ (Pár nappal később a Tengerészeti Hatóságot is elhelyezték.)⁷ Másodszor pedig annak, hogy Jekelfalussy indulása előtt Egan Lajos kormányzóhelyettesre bízta a kormányzáság helyi működtetését, valamint a kikötővárosban élő magyar állampolgárok személyi és vagyonbiztonságának szavatolását. Azaz a kormányzáság lényegében kettévált. Míg a kormányzó kezdetben Orosdy, Villani és Szitányi (később Hajnik Miklós miniszteri segédfogalmazóval, Bertalan Ferenc hivatalszolgával és Szvat Mihály kapussal kiegészülve) a fővárosban hivatalnokoskodott, addig Egan Lajos a kormányzáság többi tagjával a kikötővárosban asszisztálta végig a magyar államhatalom Fiuméből való kiszorulását.⁸

E ponton három tényezőt kell megemlíteni. Az egyik, hogy bár 1918. december végétől a hivatal a felszámolás alatt álló fiumei kormányzáság nevet vette fel, a kormányzó nyugdíjazásai (ami alig egy hónappal előzte meg a trianoni szerződés hatálybalépésének időpontját) *de jure* gyakorolhatta jogköreit.⁹ A másik az, hogy noha a kormányzáság beosztottjai állami alkalmazottként ténylegesen is magyar állampolgársággal rendelkeztek, többen közülük már Fiumében születtek,¹⁰ és egyesek nem is feltétlenül vallották magukat magyar nemzetiségűnek. Ehhez hasonlóan a helyi társadalomba való integrációjuk közt is jelentős különbségek figyelhetők meg. Mindezt azért fontos hangsúlyozni, mert az államfordulatok során a lehetőségeiket és boldogulási stratégiáikat képzettségük, szakértelmük, nyelvismeretük mellett társadalmi megítélésük legalább ugyanannyira meghatározhatta. Végül pedig azt is meg kell említeni, hogy a kormányzáság felszámolása még a kormányzásági alkalmazottak számára sem jelentett feltétlenül kudarcot. Sőt, miként az egyes életutakból kiderül, az egykori alkalmazottak olykor egyfajta ugródeszkaként, vagy legalábbis jó referenciaként és erős indulási pontként profitáltak a kikötővárosban töltött évek tapasztalataiból és az ottani szűkre szabott lehetőségek közüli szabadulásból.¹¹ Éppen ezért a fiumei kormányzáság alkalmazottjai helyzetének

⁶ Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára (a továbbiakban: MNL OL), Miniszterelnökségi Levéltár, Miniszterelnökség, Központilag iktatott és irattározott iratok (a továbbiakban: K 26), 1187. cs. 1918. XXVII. tétel. 5031/1918. XXVII. tétel. (4905. a. sz.); MNL OL K 26, 1187. cs. 1918. XXVII. tétel. 1906./1921. XXIV. tétel. (1906. a. sz.); *Egan Lajos naplója – Impériumváltások Fiumében a kormányzóhelyettes szemével (1918–1920)*. Szerk., s. a. r., bev. tan., jegyz. Ordasi Ágnes. Budapest, 2019, 58.

⁷ *Egan Lajos naplója ...* 58. Ablonczy Balázs legújabb munkájából ismert, hogy hasonló hivatalát-helyezések máshol is akadtak. Például Kechkeméthy Pethes László selmec- és bélabányai főispán-kormánybiztos a rá bízott területek idegen megszállását követően egy hónappal később, 1919 februárjában hivatalát budapesti lakásán rendezte be. Igaz, ellentétben Jekelfalussyval, Kechkeméthy a megszállás ellenére még egy darabig továbbra is a helyszínen maradt. Ablonczy Balázs: *Az ismeretlen Trianon*. Budapest, 2020, 168.

⁸ *Egan Lajos naplója ...*

⁹ A békeszerződés ratifikálására 1920. november 15-én, becikkelyezésére pedig 1921. július 21-én került sor.

¹⁰ Tehát alanyi jogon automatikusan fiumei illetőséggel rendelkeztek.

tanulmányozásakor nagy vonalakban egyaránt ki kell térni a hivatal történetre, a beosztottak egyéni pályafutására és ambíciójára, valamint a legmeghatározóbb külső tényezőkre is.

*

A fiumei kormányzói méltóság és hivatal története egészen Mária Teréziáig vezethető vissza, azonban a dualizmus kori Fiume esetében két jogi aktus, a horvát–magyar kiegyezés vonatkozó szakasza (1868:XXX. tc. 66. §.), valamint a fiumei provizórium elrendelése (1870. július 28.) tehető meg origónak. Az előbbi Fiume (vitatott) közjogi állásáról és *corpus separatum* mivoltáról határozott, az utóbbi pedig a viszálykodó magyar–horvát felek és a fiumeiek számára teremtett egyfajta vállalható *modus vivendi*. Ez utóbbi ugyanakkor még egy fontos kitévelt tartalmazott. Nevezetesen a fiumei kormányzó kinevezését, akinek a kikötőváros közigazgatása feletti ellenőrzés és felügyelet mellett másodfokú közigazgatási hatóságként a folyamatos kommunikáció biztosítása, a városi lakosság biztonságának szavatolása, valamint a magyar államhatalom lokális reprezentálása képezte fő feladatát. A kormányzót azon ügyek intézésében, melyek nem tartoztak a Tengerészeti Hatóság körébe, az úgynevezett kormányzói hivatal segítette. A hivatalt eleinte meglehetősen szerény keretek közt állítottak fel: csupán egy osztálytanácsos, egy elnöki titkár, egy miniszteri titkár, egy miniszteri fogalmazó, illetve segédhivalként a segédhivatali igazgató és a számvevőszék, továbbá némi kezelési és irodaszemélyzet állt a kormányzó szolgálatára. A korabeli viszonyokra jellemző, hogy a provizórium még a hivatalszolgák létszámát sem határozta meg. A kérdés eldöntését a kormányzó a szerzett tapasztalatain alapuló későbbi előterjesztésétől tette függővé.¹²

Megjegyzendő, hogy a hivatal még a magyar ügykezelési nyelve és az állami célkitűzéseket nyíltan kiszolgáló attitűdje ellenére sem tekinthető kizárólagosan „magyar” intézménynek. Soraiban ugyanis szinte már az első pillanattól kezdve a magyar születésű és magyar ajkú tisztviselők mellett a helyi kötődéssel bíró olasz, sőt olykor egyes megbízhatónak és szakmailag kompetensnek ítélt horvát nyelvű hivatalnokok is helyet kaptak. Jóllehet a nem magyar anyanyelvűek száma mégis elmaradt a kormányzó felügyelete alá tartozó egyéb – például Pénzügyigazgatóság, Tengerészeti Hatóság – hivatalokétól. Az olasz ajkúak közt említhető Nicolò Gelletich, Ladislao Verneda, a horvátok közül pedig Budin Delimir neve.¹³ Ez a

¹¹ Úgy mint az előrejtás nehézségei, szerény fizetés, fokozott „elvárások”, politikai expozíció, folyamatos reprezentálási kötelezettség, esetleges nyelvi és/vagy szocializációs nehézségek.

¹² MNL OL K 26, 396. cs. 1897. II. rész. 329. a. sz. 1741. sz.; MNL OL K 26, 396. csomó. 1897. II. rész. 329. a. sz. 1887/1870. B. M. III. cs. 38. t. sz.

¹³ MNL OL K 26, 874. cs. 1910. XXVII. tétel. 4874/1910.

fajta „nyitottság” a multietnikus és többnyelvű kikötővárosban racionális okokból is indokolt volt.

A kormányzóság belső szerkezetére komoly hatást gyakorolt a magyar kormány központosító és modernizáló politikája, mely az 1870-es évek második felétől mind látványosabban megnyilvánult. Egyre több törvény hatályát terjesztették ki a kikötővárosra, intenzívebbé váltak az állami, vagy legalábbis állami érdekeltségű intézményalakítások és beruházások, és egyre nyíltabb intézkedések történtek a magyar nyelv domináns helyzetbe juttatása érdekében. A magyar állam törekvései azonban gyakran kimondottan a fiumei képviselő-testület jogköreinek kisajátítására, de legalábbis korlátozására irányultak, amivel megsértették a város 1872-ben belügyminiszterileg is jóváhagyott autonómiáját.¹⁴

A magyar kormányok politikája a kormányzót és hivatalát is jelentősen megterhelte. Egyrészt azért, mert a helyi elitek felháborodott tiltakozása és a politikai csatározások jelentős időt, energiát vontak el a mindennapi teendőktől,¹⁵ másrészt azért, mert a kormányzóság hatáskörének fokozatos kitágulása nagyban hozzájárult az ügyforgalom felszaporodásához és a fordítandó iratok feltorlódásához.¹⁶ Minden nehézség ellenére a kormányzóság személyzetét még 1899-ben is 15 fő alkotta, ami csak kettővel tért el az 1871-ben megállapított 13-tól. Igaz, a fokozatos hivatali előmenetek és a reprezentációs kötelezettségek megnövekedése következtében a hivatalnokok és alkalmazottak fizetésére, illetményeire fordítandó költségek szintén megugrottak. Míg ugyanis a kormányzóság költségvetését 1871-ben 23 830 Ft-ban, addig 1901-ben már 34 900 Ft-ban határozták meg.¹⁷ Igaz, ennek nagy részét a kormányzó fizetése és illetményei tették ki. Az összeg a provizórium értelmében a miniszterelnöki tárcát terhelte.

A kormányzóság diszfunkcionális és gazdaságtalan működése már az első években is egyértelműen megmutatkozott, de igazán feltűnővé csak az 1890-es évek közepére vált. Ennek következtében a központi és a helyi kormányzat is felismerte, hogy elkerülhetetlen a kormányzóság hatékonyságának növelése, valamint célracionális átszervezése. Hiszen a magyar politikai elit felfogásában az állam súlya és tekintélye megkövetelte a lehető legtökéletesebb hatalomkoncentrációt. Ezt viszont nem a kormányzó hatáskörének és jogosultságainak kibővítésével tervezték megvalósítani, hanem korporatív módon, újabb testületek és intézmények útján. Bánffy Dezső miniszterelnöksége során a kormányzóság modernizálását az ország egész területén 1876-ban felállított közigazgatási bizottság Fiumében – a kormányzóság mellé – való megszervezésével igyekeztek kivitelezni. Az intézmény azonban az autonómiájukat féltő városatyák ellenállása következtében már megalakulása

¹⁴ *Statuto della Libera città di Fiume e del suo distretto*. Fiume, 1872.

¹⁵ MNL OL K 26, 947. cs. 1912. XXVII. t. 6030/1911.

¹⁶ MNL OL K 26, 577. cs. 1903. XXV. t. 176/1902. XIII. t.

¹⁷ Számításaim a *Magyarország tisztai cím- és névtára*, valamint az állami költségvetések vonatkozó éveinek adatain alapulnak.

előtt életképtelennek bizonyult. A városatyák elsősorban azt kritizálták, hogy az új hatóság további jogosultságokat von el tőlük, illetve, hogy ők már a kormányzó személyében rendelkeznek másodfokú fórummal, így annak felállítása felesleges.¹⁸

Az állam és a városi elitek közt időközben „municipális válsággá” fajuló konfliktus Széll Kálmán kormányalakításával került le ideiglenesen a napirendről azzal, hogy a miniszterelnök megegyezett – rossz nyelvek szerint paktumot kötött – a fiumei Autonóm Párt vezérével, Michele Maylenderrel. A megállapodás lényege két fő pontban foglalható össze: a városatyák elismerték a magyar állam feltétlen szupremáciáját és a parlament által hozott törvények érvényét a kikötőváros területén, cserébe pedig a miniszterelnök külön törvényben (1901:IX. tc.) rendezte Fiume közigazgatásának kérdését. A miniszterelnök így az egyezség értelmében felszámolta a közigazgatási bizottságot és azt egy újabb másodfokú fórummal, már a kormányzóság kebelébe épített kormányzói tanáccsal váltotta fel.¹⁹

A reform öt nagy következményt vont maga után.

1. A kormányzó a szervezeten át újabb közigazgatási területekre terjeszthette ki hatalmát.

2. A hivatali kontinuitás és a rend hathatósabb fenntartása érdekében állandósították a kormányzóhelyettesi státuszt. Ez azért bizonyult szükségesnek, mert a politikai zavarok megszüntetése érdekében, a kormányzói méltóság és azzal együtt az állami tekintély védelme miatt célszerűbbnek tűnt az igazán kellemetlen intézkedéseket „mással”, egy egyszerű hivatalnokkal elvégeztetni. Ennek ellenére a kormányzói méltóság fokozatosan vesztett presztízséből, és a korábban Zichy, Szapáryk és Batthyányk által betöltött hivatalra egyre nehezebben lehetett különleges fiumei viszonyoknak megfelelni tudó és akaró főrendet találni. Ekképpen a századfordulótól kezdve a fiumei kormányzói méltósággal már nem az elsősoros történelmi arisztokrácia képviselőit ruházták fel.²⁰ Ezt jól jelzi 1904-ben Roszner Ervin, majd 1906-ban Nákó Sándor, 1910-ben Wickenburg István kinevezése, de lényegében Jekelfalussy Zoltán is csak „jobb híján” került a kormányzói székbe 1917-ben.²¹

3. A kormányzói tanács kormányzóságba ültetésével professzionalizálódott a testület. Ez annak köszönhető, hogy innentől kezdve a kormányzó munkáját osztálytanácsosi minőségben négy – közigazgatási, közgazdasági, pénzügyi, tanügyi –

¹⁸ La Giunta Amministrativa e le leggi concesse alla sua istituzione. *La Difesa*, 1897. október 2.

¹⁹ MNL OL K 26, 517. cs. 1901. X. t. 300/1901. (300. a. sz.) X. tétel. 538/1901. (538. a. sz.) X. t. Bel. Min. 13311. sz. /III. Indoklás.

²⁰ Ordasi Ágnes: *Modellváltások a fiumei kormányzóság feladat- és hatásköreinek meghatározásában – Centralizációs stratégiák Fiumében*. Megjelenés helye: MNL Somogy Megyei Levéltár a fiumei kormányzóság repertóriumához.

http://mnl.gov.hu/mnl/sml/fiumei_es_magyar_horvat_tengerparti_kiralyi_kormanyzo_iratainak_repertoriuma?fbclid=IwAR1J_uUAesh8mJlwmNQvrTRlgnm-Kh6pErYWCwA-cutc6wZLK3c17hyb_6E (Utolsó letöltés ideje: 2020. június 4.)

²¹ MNL OL K 26, 1917. 1123. cs. XXVII. tétel. 2844./1917. XXVII. tétel. (1912. a. sz.).

előadó és egy királyi főmérnök segítette. Kiválasztásuknál az egyik legfontosabb szempontot a fiumei viszonyok ismerete, valamint az állás betöltéséhez szükséges szakismeretek megléte képezte. Érdemes megjegyezni, hogy az 1901-ben felállított „törzskar” már több éve eleve Fiumében élt, és gyakorlatilag 1917-ig, Wickenburg István kormányzó és Kankovszky Ferenc nyugdíjaztatásáig megmaradt. Mindez azért is lényeges tényező, mert a fiumei speciális sajátosságokkal (mint például a mediterrán éghajlat, a lakhatási problémák és a magas árviszonyok) nehezített, rosszul fizető államszolgálat rendkívüli „ügybuzgalmat,” alkalmazkodóképességet követelt, ráadásul a mindennapi feladatok elvégzése csak jelentős áldozatok meghozatalával valósulhatott meg.²²

Az előadói kinevezésnek több negatív vetülete is volt. Ahogy Egan példája mutatja, egyeseknek még mellékkereseti lehetőségüktől is meg kellett válniuk.²³ Illetve, ahogy az 1901-es parlamenti választást követően Kankovszky Ferenc esete tanúsítja, a kinevezettek olykor még politikai indíttatású (fizikai) támadások célpontjai is lehettek.²⁴ A konfliktusok egyrészt a szocialisták és az általuk rendezett és/vagy támogatott munkássztrájkokban öltöttek testet,²⁵ másfelől főleg az Autonóm Párttal és a képviselő-testülettel való súrlódások alkalmával kerültek felszínre. Ezek az összeütközések nem ritkán a renitensnek tartott képviselő-testület feloszlásával, majd újabb községi választások kiírásával értek véget, melyeket a kormányzó megkísérelt a saját érdekének megfelelően befolyásolni. Így történt 1911-ben és 1914-ben is, de a kormányzónak csak 1915-re – a háborúnak és az elrendelt rendkívüli állapotoknak köszönhetően – sikerült elérnie, hogy egy olyan képviselő-testület alakuljon, mely hajlandó politikáját támogatni. Ám a siker – miként azt a Fiumei Olasz Nemzeti Tanács (FONT) megalakulása jelzi – továbbra is csak átmenetinek bizonyult.²⁶

4. A hatékonyabb és gyorsabb ügykezelés érdekében a személyzeti létszámot is kibővítették. A korábbi 15 helyett eleinte 23, majd fokozatosan 30 egyén tartozott a kormányzóság kötelékébe. A beosztottak alkalmazása tekintetében nem meglepő módon továbbra is az előző évtizedek trendjei érvényesültek. Vagyis büntetlen előélet, lojális politikai magaviselet, valamint megfelelő végzettség mellett (és kellő lobbierővel rendelkező pártfogó támogatásával) a magyar nyelvű kormányzósági tagok mellé olasz és horvát ajkú jelentkezők egyaránt bekerülhettek. Sőt, a fiumei

²² Ordasi: *Modellváltások ...*

²³ MNL OL K 26, 577. cs. 1903. XXV. tétel. 2660. M.E./1901. X. tétel. (2435. a. sz.) 83. eln. sz.; MNL OL K 26, 577. cs. 1903. XXV. tétel. 2660. M.E./1901. X. tétel. (2435. a. sz.) 83. eln. sz.

²⁴ Tüntetés a magyarok ellen. *Magyar Tengerpart*, 1901. október 8.; *Belügyminisztérium Körendelete az országgyűlési képviselőválasztások feletti bíráskodásról*. N. 98976. 1901. szeptember 10.

²⁵ Naplopó dzsentrik menedéke. *Népszava*, 1912. július 30.

²⁶ Ordasi Ágnes: *Bombatámadások a fiumei kormányzóság ellen (1913–1914)*. *Századok*, 2018. 2. sz. 401–417.

elit körök bizalmának megnyerése és a hivatal társadalmi elfogadtatása érdekében kimondott célkitűzéssé vált a (rég) fiumei (patrícus) családokból származó, jogi végzettséggel rendelkező,²⁷ magyar nyelven jól tudó, „jó magyarérezelmű” fiatalok alkalmazása. Ekképpen került Verneda Emil, Manasteriotti Heliodor, Smoquina Marius is a hivatalba.²⁸ A törekvés igen eredményesnek bizonyult, mivel 1918-ra a *Magyarország tisztii cím- és névtárában* (MTCN) feltüntetett²⁹ 21 fő egyharmada (7 személy) – még ha magyar családban is, de már – Fiumében született, és legalább a középfokú tanulmányait helyben végezte. Ezzel kapcsolatban az is figyelemre méltó, hogy 1918-ra valamennyi beosztott már több éve (sőt volt, aki már évtizedek óta) a városban tartózkodott.

Ugyan a magyar mellett kimondott elvárás volt a magas szintű olasz nyelvismeret,³⁰ miként Hegedüs Valér, Villani Frigyes, vagy éppen Bertalan Ferenc példája tanúsítja, a hivatalba kerüléskor nem mindenki felelt meg ennek a követelménynek. Azaz akadtak olyanok, akik nem, vagy csak kevésbé beszéltek az olasz nyelvet, és azt fiumei szolgálatuk során sajátították el. A nyelveket illetően az sem lehet mellékes, hogy az 1918-as MTCN-ben³¹ szerepeltetettek legalább három nyelven (magyar, német, olasz) beszéltek az impériumváltások idejére, de többen angolul, franciául is megtanultak. Ezzel szemben a horvát nyelvismerettel rendelkezők aránya mindvégig elenyésző maradt. Jóllehet ebből még nem feltétlenül következett, hogy egyáltalán ne tudtak volna valamilyen szinten horvátul is kommunikálni a városban és a környékén élő szlávokkal.

Szintén hangsúlyozandó, hogy bár a hivatalnoki kar nem volt mentes a feszültségektől, az államszolgálat szigorú rendet és fegyelmet igényelt. Ez pedig lényegében minimalizálta a komolyabb nemzetiségi összetűzések lehetőségét. Természetesen ennek ellenére akadtak kivételek: mi több, a származás és a családi kapcsolatok érv vagy ellenérv is lehetett. Ezt jelzi az is, hogy bár az 1907-es kormányzói költségvetés csak egy miniszteri titkár kinevezését tette lehetővé, Nákó Sándor, az akkori kormányzó Csörgheő Zoltán mellett a rangidős Manasteriotti Heliodor előléptetését is szorgalmazta. Ennek oka az volt, hogy Nákó elismerte: az

²⁷ Egészen pontosan az állásuk betöltését a köztisztviselők minősítéséről szóló 1883:I. tc. szabályozta. Ezáltal a szűken vett kormányzóságnál (tehát segédhivatal nélkül) alkalmazott egyének Egan Lajos és Nádory István kivételével mind állam- és jogtudományi tanulmányokat végeztek, és legalább nyolcan doktori címmel is rendelkeztek.

²⁸ MNL OL K 26, 633. cs. 1905. XXV. tétel. 2903./1901. (2903. a. sz.) X. tétel.

²⁹ Az MTCN-ben a kormányzóság rovatánál a kapusok, ajtónállók és hivatalszolgák nincsenek feltüntetve. Így például Dorigo Balázs, a kormányzóság tanügyi osztályába beosztott tanító, Szénássy János, Kiss Ferenc és Bertalan Ferenc hivatalszolgák, valamint Szvat Mihály kapus és a díjnoknők sem.

³⁰ MNL OL K 26, 947. cs. 1912. XXVII. tétel. 623./1911. Sőt, 1911-ből olyan dokumentum is akad, mely már a hivatalozgái állást is olasz és magyar nyelvtudáshoz kötötte. Legalábbis elvileg, a gyakorlat azonban mást igazol. MNL OL K 26, 947. cs. 1912. XXVII. tétel. 5981./1911. XXVII. tétel.

³¹ *Magyarország tisztii cím- és névtára*, 1918, 51.

előléptetésre Manasteriotti is érdemes, valamint a kormányzó attól tartott, hogy a fiumei családból származó hivatalnok mellözése tovább mélyítené az olasz ajkú lakosság és a kormányzóság közti ellentétet. Kiváltképpen azért, mert Manasteriotti sógora volt a városi képviselő-testület befolyásos alelnökének.³² A kormányzó törekvései sikerrel jártak, így a miniszterelnök Manasteriottit Csörgheóvel együtt 1907 decemberében miniszteri titkárrá nevezte ki.³³

A történet érdekessége, hogy az eset alig tíz évvel később, 1918 őszén – ugyan fordított előjellel – megismétlődött. Ekkor ugyanis Manasteriotti fiumei születése és olasz anyanyelve miatt nem lehetett kormányzóhelyettes. Jekelfalussy elmondása alapján azért, mert bár a hivatalnok nem adott okot a bizalmatlanságra, az olasz megszállás alatti városban nem lett volna szerencsés az Egan Lajost rangban követő férfit a kormányzóság élére kinevezni.³⁴ Jobb megoldás híján ezért Egant nyugdíjaztatása ellenére 1920 nyaráig szolgálatban tartották, távozását követően pedig a legszükségesebb feladatokat – köztük az állami alkalmazottak fizetéseinek és illetményeinek folyósítását, menekülési segélyeik kiutalását és hazaköltöztetésüket – előbb Brandenstein Ottó kereskedelmi számvevősegi igazgató,³⁵ majd a Tengerészeti Hatósághoz beosztott Nyíró Gábor tengerhajózási főfelügyelő, végül pedig Sebestyén Pál alkonzul vette át.³⁶

5. A mind bonyolultabbá váló szervezetre fordítandó költségek roppant mód megemelkedtek. A miniszterelnökség 1902-re 51 290 Ft-ot (102 580 korona), 1913-ra pedig már 87 850 Ft-ot (175 700 korona) helyezett kilátásba a kormányzóság számára. A kormányzói hivatal létszáma és költségvetése lényegében a világháború alatt sem változott. Jóllehet a sorozások alól a hivatal tagjai sem mentesülhettek, és hadkötelezettségük alóli felmentésüket csak igazán megalapozott okokra hivatkozva remélhették. Például a kora miatt Egan Lajos kormányzóhelyettes, vagy a hivatalos ügyek intézése érdekében Csempesz Gyula és Lengyel Emil. Mindez maga után vonta, hogy bár a keretszám állandó maradt, az adott időszakban közülük nem mindenki teljesített tényleges hivatali szolgálatot a kikötővárosban. Volt, akit időközben szabadságoltak, és volt olyan is, aki nem, vagy nem állandóan tartózkodott Fiumében.

Az impériumváltások Fiumében több hasonlóságot is mutattak a történelmi Magyarország más megszállt részein lezajlott eseményekkel, jóllehet a hatalmi átmene-tek közel sem fordultak át az erdélyihez vagy a délvidékihez hasonló brutalitásba.

³² MNL OL K 26, 707. cs. 1907. XXVII. t. 5640/1907.

³³ *Budapesti Közlöny*, 1907. december 13.

³⁴ MNL OL K 26, 1187. cs. 1918. XXVII. tétel. 6056/1918. (6056. a. sz.).

³⁵ MNL OL K 26, 1187. cs. 1918. XXVII. t. 2284/1921. XXIV. tétel. (1906. a. sz.); MNL OL K 26, 1187. cs. 1918. XXVII. tétel. 4104/1921. XXIV. tétel. (1906. a. sz.).

³⁶ MNL OL K 26, 1187. cs. 1918. XXVII. tétel. 1906/1921. XXIV. t.; MNL OL K 26, 1187. cs. 1918. XXVII. tétel. 5052./1921. XXIV. t. (1906. a. sz.); MNL OL K 26, 1187. cs. 1918. XXVII. tétel. 5298/1921. XXIV. tétel. (1906. a. sz.).

A kiépülő párhuzamos közigazgatások – ha békésen nem is, de akárcsak Gyulafehérváron³⁷ vagy Kassán³⁸ – többnyire ideiglenesen, kényszerűen megfértek egymás mellett. Ebben – a bevonuló szövetséges katonai erők „fékszerépén” kívül – kétségtelenül közrejátszott, hogy a város új „urai” főleg a helyi elitek és „elvbarátai” közül kerültek ki,³⁹ akik most újabb jogosultságokra és nagyobb hatalomra tettek szert. Igaz, mivel a kormányzóság ügyeihez sem a Délszláv Nemzeti Bizottság illetékesei, sem a FONT képviselői nem értettek (és más területeken sem feltétlen bírtak elégséges, kellő szakértelmű emberállománnyal), ezért az ügymenet folytonossága és a közrend fenntartása érdekében rá voltak utalva a magyar állami alkalmazottak együttműködésére.

A Délszláv Bizottság 1918 novemberének első napjaiban alapvetően semleges, de inkább mérsékelten viszonyult az intézményhez, mi több, a közigazgatás és a közrend fenntartása érdekében Egan Lajostól szolgálata folytatását kérték.⁴⁰ Ezzel szemben az 1918. november 17-én hatalomra jutó FONT decemberben már határozottan tiltakozott a kormányzóság fennállása ellen. Antonio Grossich, a FONT elnöke *explicit verbis* kimondta, hogy Jekelfalussy távozásával megszűnt a hivatal létjogosultsága, és határozottan a FONT-hoz való átlépésre szólította fel az illetékeseket.⁴¹ Még egy év sem telt, mire a folyamat egy újabb fázisba jutott: Gabriele D’Annunzio bevonulása előtt pár nappal a FONT minden olyan magyar köztisztviselőt megfosztott fiumei illetőségétől, aki az 1872-es városi statútum 10. §-a alapján (tehát nem születés, hanem felvétel által) tett szert arra.⁴² Miként Dominique Reill kutatásaiból ismeretes, az illetőség elvesztése különösen kiszolgáltatottá tette az érintetteket. Többek közt azért, mert az a (magyar) állampolgárság örökébe lépett és minden jogosultság legalapvetőbb feltétele lett. Az illetőséggel nem rendelkezőket pedig a FONT bármikor kiutasíthatta a városból.⁴³

Fontos hangsúlyozni, hogy a FONT intézkedései nem kimondottan egyes személyek ellen, hanem arra irányultak, hogy saját legitimitását és pozícióit erősítse minden rivális kormányzati szerv valamilyen módon való eltüntetése érdekében. Ezt igazolja az is, hogy akárcsak más állami hivatalnokok és alkalmazottak, úgy a kormányzósághoz beosztott egyének számára is felajánlották az önkéntes átlépés lehetőségét. Igaz, mivel a FONT az átlépést eredetileg hűségeskühhöz kötötte, és

³⁷ Ablonczy: i. m. 163–165.

³⁸ Simon Attila: Kassa három megszállása. *Történelmi Szemle*. 2017. 4. sz. 569–590.

³⁹ Ivan Jeličić: *The political elites in Fiume and its’ challengers, 1918–1924*. Kézirat.

⁴⁰ *Egan Lajos naplója...* 57., 70.,

⁴¹ Uo. 80.

⁴² Uo. 222., *Statuto...* 11. „Államhivatalnokok, békeszolgálatban álló katonatisztek, papok, nyilvános tanárok és tanítók fiumei illetőségűek lesznek, ha hivataluk állandóan Fiuméhez vagy annak területéhez közi őket.”

⁴³ Dominique Reill: *The Fiume Crisis: Surviving in the Wake of the Habsburg Empire*. Cambridge: Belknap Press of Harvard University Press, 2020. 151–154.

mivel az államszolgálat önkéntes elhagyásával korábban kiérdemelt illetményei, (nyugdíj-) jogosultságai és magyar állampolgársága elvesztését kockáztatta, a kormányzóság személyzete eleinte tartózkodott az ajánlat elfogadásától. Ezt a helyzetet a fiumei magyar állami hivatalnokok külön kérésére kirendelt Fülep Lajos kormánybiztos⁴⁴ és Antonio Grossich 1919. január 6-án kötött egyezsége változtatta meg. A dokumentum ugyanis a Fiume-kérdés nemzetközi rendezéséig nemcsak a magyar állampolgárok Fiumében való tartózkodásának feltételeit szabályozta, hanem a FONT-hoz átszegődők kilátásáról is határozott. Ekképpen azok, akik valamilyen oknál fogva ideiglenesen a FONT alkalmazásába léptek, mentesültek a hűségeskü letétele alól,⁴⁵ és a FONT alatti működésükkel korábbi jogosultságaikat nem veszítették el. Mindennek természetesen megvolt az ára. Cserébe ugyanis Károlyi Mihály kormányának szavatolnia kellett, hogy gondoskodik a magyar állampolgárok egzisztenciájáról, és az időközben elbocsátottakat automatikusan visszafogadja az állam szolgálatába. Emellett még ahhoz is hozzájárult, hogy mindezt a FONT alatt végzett tevékenységük idejének és illetményeinek beszámításával teszi meg. Nem meglepő, hogy az egyezmény megkötése általában véve nagy hatást gyakorolt az állami tisztviselőkre.⁴⁶

Mivel a kormányzóság személyzete nem alkotott kompakt, homogén tömböt, ekképpen sem tapasztalataik és igényeik, sem pedig az impériumváltásokra adott válaszuk nem lehetett egységes. Sőt, miként a forrás is utal rá, helyzetüket az éppen regnáló hatalmaknak a magyar kormányzervekhez való viszonyulása is számottevően befolyásolhatta. Mindez viszont nem számított fiumei sajátosságnak. Hasonló mintázatokat a történelmi Magyarország valamennyi megszállt területein meg lehet figyelni.⁴⁷ Vagyis a kormányzósági beosztottak reakciói változatosak voltak.

• Miként Jekelfalussy Zoltán, Villányi Frigyes, Orosdy Lajos, Szitányi Géza és Hajnik Miklós példája alátámasztja, egyesek Budapestre távoztak, és a „fővárosi” kormányzóságnál működtek tovább. Habár Jekelfalussy ellen állítólag az Igazságügyi Minisztérium vizsgálatot indított, és nevét még a Fiumei Nemzeti Kaszinó taglistájából is törölték,⁴⁸ közös jellemzőjük, hogy hamarosan valamennyien rangban és pozícióban is előrébb léptek. Jelesül: Villányinak végre teljesült régi vágya, és a külügyminisztériumhoz kerülve a két világháború közt fényes

⁴⁴ MNL OL K 26, 1187. cs. 1918. XXVII. tétel. I. 6470/1918. XXVII. tétel. (4905. a. sz.).

⁴⁵ Helyette hivatali fogadalmat kellett tenniük.

⁴⁶ Magyar Tudományos Akadémia Központi Könyvtár és Információs Központ (a továbbiakban: MTA KKT), Kéziratár (a továbbiakban: MS), Fülep Lajos iratai (a továbbiakban: 4592), 50.; MTA KKT, MS, 4592/69.; *Egan Lajos naplója...* 109–110., 123–124.; *I verbali del Consiglio Nazionale Italiano di Fiume e del Comitato Direttivo, 1918–1920.* A cura di Danilo L. Massagrande. Roma, 2014, 130.

⁴⁷ Ablonczy: i. m.

⁴⁸ MTA KKT, MS, 4592/55.

diplomatakarriert futott be,⁴⁹ Orosdy többszöri előléptetését és kitüntetését követően helyettes államtitkárként vonult végleg nyugdíjba,⁵⁰ Hajnik Miklós pedig, előbb miniszteri fogalmazó lett, de végül íróként ért el igazán nagy sikereket.⁵¹ Pályamódosításához talán gyenge egészségi állapota is hozzájárult.⁵²

Úgy látszik, a kollektíva bizonyos szinten még az egykori kormányzónak is megbocsátott. Jekelfalussy ugyanis az 1920-as évek közepén nemcsak egyszerűen több bizottságba is bekerült, de számos testületben legalább névleg vezérszerepet játszott. Példának okáért a felsőház által választott szakértőként bekerült a Kivándorlási Tanácsba és a Hermes Magyar Váltóüzlet Rt. igazgatósági bizottságába, 1926-ban pedig még a Nemzeti Kaszinó elnökévé is megválasztották.⁵³ A kutatás jelen fázisában úgy tűnik, Jekelfalussy budapesti kormányzói tevékenységében a legnagyobb változást a Tanácsköztársaság hozta el. Igaz, Kun Béla rezsimjének arra már nem maradt ideje, hogy a hivatal helyzetét rendezze és megszüntesse, ekképpen a kormányzóság tevékenysége a megváltozott viszonyok között kimerült a formalitásokban. Jekelfalussy innentől kezdve a „Felszámolás alatt levő kormányzóság vezetője”-ként írta alá leveleit,⁵⁴ míg a Tanács „kormányzó-elvtárs”-ként szólította meg.⁵⁵ A rendszer bukásával minden visszatért az eredeti állapotba. Jekelfalussy még a zárójelentését is kormányzóként szignálta.⁵⁶

Ami a „felfelé ívelő” karrierutakat illeti, egyedüli kivételnek a Justh-rokonsággal is büszkélkedő Szitányi tekinthető. Ő előbb – egyelőre ismeretlen okokból – visszakerült Fiumébe, ahol miután Egan szabadságolta, a FONT felügyelete alá tartozó pénzügyigazgatósághoz került.⁵⁷ Amennyiben hitel adható Egan naplójának, Szitányi a FONT által kínált lehetőséget nem mulasztotta el meghálálni: lakására olasz zászlót tűzött ki, és 20 koronával még Nazario Sauro⁵⁸ emlékszobrához is hozzájárult.⁵⁹ Jóllehet alig két hónap múlva a FONT elbocsátotta, és

⁴⁹ Villani pályafutásáról részletesebben lásd Czetz Balázs – Szűts István Gergely: Villani: Egy elfeledett diplomata testvérpár. *Közelmúlt – Politikai-történelmi Folyóirat*, 2018. 9. sz. 35–45.; Egan Lajos naplója... 309–310., Ordasi Ágnes: “Scale o Serpenti?”. Le condizioni dei rappresentanti del potere dello stato ungherese dopo la Grande Guerra. In: *Qualestoria*. 2020. Nr. 2. Edizioni Università di Trieste. 95–112.

⁵⁰ *Budapesti Közlöny*, 1922. november 23.; Országos Széchényi Könyvtár (a továbbiakban: OSZK), Halotti értesítők, Orosdy Lajos, 1943.

⁵¹ MNL OL K 26, 1187. cs. 1918. XXVII. tétel. 2050./1921. XXIV. tétel. (2050. a. sz.); Volt egyszer egy völgy... *Élet és Tudomány*, 1989. 45. sz. 1430.

⁵² MNL OL K 26, 1249. cs. 1921. XXIV. tétel. 4782/1921. XXIV. tétel. (3982. a. sz.).

⁵³ *Országgyűlési almanach*, 1939–1944. Jekelfalussy Zoltán.

⁵⁴ MNL OL K 26, 1211. cs. 1919. XXIV. tétel. 5890/1919. XXIV. tétel.

⁵⁵ MNL OL K 26, 1211. cs. 1919. XXIV. tétel. K.T.E.2421./1919. XXIV. tétel.

⁵⁶ MNL OL K 26, 1249. cs. 1921. XXIV. tétel. 2139/1921. 204/F.K.1921. sz.

⁵⁷ Egan Lajos naplója... 137.

⁵⁸ Olasz irredenta kapitány, 1916-ban Pólában az osztrákok hazaárulásért végezték ki.

ezért a Fülep-féle egyezmény értelmében megélhetéséről újfent a kormányzóságnak kellett gondoskodnia. Annak, hogy Szitányi pályafutása végén „csak” a pénzügyi tanácsosi címet viselte, mégsem ez az intermezzo volt az oka, hanem az 1932-ben Debrecenben bekövetkezett hirtelen halála.⁶⁰

• A kormányzósági beosztottak másik nagy csoportját azok alkotják, akik Fiumében maradvá folytatták államszolgálatukat. Ide tartozott Egan Lajos és a rangban őt követő hivatalnokok, alkalmazottak többsége. Bár elsöre úgy tűnhet, hogy míg a fővárosba került tisztviselők sorsa pozitív fordulatot vett, addig a Fiumében maradtak/ragadtak kilátásai kizárólag negatívak lehettek, a helyzet mégsem intézhető el ennyivel. Először is azért, mert a Fiumében maradók lehetőségei sem voltak egyformák: többségük ideiglenesen, néhányan viszont tartósan is a FONT szolgálatába szegődtek. Másodsor pedig azért, mert a FONT-hoz való átlépés nem feltétlenül jelentett egyet a teljes deklasszálódással és státusvesztéssel. Kiváltképpen akkor nem, ha az érintett személy születése révén fiumei illetőséggel rendelkezett. Erre jó példa, hogy a FONT nem késlekedett Dorigo Balázst a tanügyi osztályhoz titkárrá kinevezni,⁶¹ Nádory István mérnököt és Skultéty Jolán gépírónőt magasabb fizetési osztályba sorolni,⁶² valamint Lengyel Emilt a Tengerészeti Hatósághoz titkárként, majd főnökhelyettesként elhelyezni.⁶³ Egyébiránt Lengyel pályája a későbbiekben is érdekesen alakult: 1921-ben nemcsak egyszerűen tagjává vált a Fiumei Szabadállam első kormányának, de elnökének, az Autonóm Párt nagy „magyarfaló” vezérének, Riccardo Zanellának a helyettese és főtitkára lett.⁶⁴

Szintén a tartósan átvett tisztviselők közt kell Manasteriotti Heliodor, valamint Verneda Emilt számontartani. A két fiumei patríciuscsaládból származó olasz ajkú férfi felsőfokú jogi és államtudományi tanulmányaik befejeztével hivatali pályafutásukat a kormányzóságban kezdték, és Manasteriotti 1918-ra pénzügyi, Verneda pedig közgazdasági előadóvá lépett elő. A magyar államhatalom fokozatos kiszorulása azonban számukra is új viszonyt teremtett, és ami azt illeti, születésük és anyanyelvük ellenére még az ő helyzetük sem volt egyértelmű. Mint Egan Lajos naplójából ismeretes, noha Manasteriotti eleinte visszakozott,⁶⁵ később saját maga kezdeményezte átvételét, amin a FONT hónapokig gondolkodott. Ügye végül mégis pozitív elbírálásban részesült, ezért Manasteriotti írásban fejezte ki háláját, valamint azt, hogy ő mindig olasz volt és az is marad.⁶⁶ Nem sokkal később

⁵⁹ *Egan Lajos naplója...* 176.

⁶⁰ OSZK Halotti értesítők, Szitányi Géza, 1932.

⁶¹ *Egan Lajos naplója...* 119.

⁶² Uo. 119.

⁶³ Uo. 185., 261

⁶⁴ A mai Fiume. *A Tenger*, 1921. 89.; Magyar ember a fiumei rendőrfőnök és a kormány főtitkára. *Magyarország*, 1921. október 20.

⁶⁵ *Egan Lajos naplója...* 130.

Manasteriottit még az újonnan létrehozott hitelbank igazgatóságába is bevásztották, és a kereskedelmi és ipardelegáció főigazgatójává nevezték ki.⁶⁷

Némileg máshogy alakult Verneda pályája. Verneda ugyanis egy magyar nőt vett feleségül, és – ami a FONT felháborodását igazán kiváltotta – gyermeke(i) anyanyelvének is a magyart választotta.⁶⁸ Sokáig úgy tűnt, Egan 1919 nyarán bekövetkezett nyugdíjaztatását követően ő a legalkalmasabb személy a kormányzóság ügyeinek helyi vezetésére, ám időközben a FONT és Verneda között megkezdődtek a tárgyalások átvétele feltételeiről. A megegyezést végül 1919. június utolsó napjaiban kötötték meg, így Verneda elvileg július elsejétől, gyakorlatilag valószínűleg csak szeptembertől a FONT tisztviselője lett, és a vasúti adminisztrációt intéző *Ufficio di Controllo* vezetésével bízták meg.⁶⁹ Megbízatása komoly következményt vont maga után: a Tanácsköztársaság a Fülep-féle szerződésre hivatkozva megfosztotta miniszteri osztálytanácsosi rangjától. Igaz, Verneda sikeresen fellebezett a döntés ellen, ezáltal címét és jogait megtarthatta.⁷⁰ Mi több, hamarosan újabb megbízatásokat kapott a FONT-on belül: 1920-ban a közigazgatási bírósághoz, valamint a közlekedési ügyekért felelős *Delegato alle Comunicazioni* nevű szervbe osztották be. Életét hosszas betegségét követően a Fiumei Szabadállam közmunkaügyi államtitkáraként 1923-ban az ausztriai alfenzi szanatóriumban fejezte be.⁷¹ Ez pedig egyben azt is jelenti, hogy az már sosem derül ki, Verneda miként viselkedett volna Fiume Olaszországhoz való csatlakozását követően.

Nem így történt Tauffer Emil, a kormányzóság és a Tengerészeti Hatóság híres orvosának esetében. Tauffer frontszolgálatát, majd több hónapos bécsi tartózkodását követően tért vissza Fiumébe, ahol hamarosan (tehát lényegében Gabriele D'Annunzio regnálása alatt) a munkásbeteg-segélyző a fülész-gégész rendelő orvosává nevezték ki, 1923-ban pedig a Fiumei Szabadállam kormánya egészségügyi főtanácsosi címmel ismerte el a köz érdekében kifejtett munkáját. Tauffer állását egészen 1924-ig töltötte be, azonban mivel Fiume annektálása után az olasz állampolgárság felvételét megtagadta, nyugalmazott tengerészeti orvosként visszatért Magyarországra, Gyulára.⁷²

Érdemes megjegyezni, hogy – a nyugdíjazása ellenére létszámon felülként szolgálatban tartott Egan kivételével – 1919 augusztusától kezdve a magyar kormányzó rendelkezésére valamennyi kormányzósági díjnoknőnek felmondtak, a tisztviselő-

⁶⁶ *I verbali* ... 142.

⁶⁷ *Egan Lajos naplója*... 230., 270.

⁶⁸ Uo. 189.

⁶⁹ Uo. 191.

⁷⁰ Uo. 215.

⁷¹ OSZK Halotti értesítők, Verneda Emil, 1923.

⁷² *Katolikus Lexikon*. Tauffer Emil. <http://lexikon.katolikus.hu/T/Tauffer.html> (Utolsó letöltés: 2020. június 2.)

ket pedig rendelkezési állományba helyezték.⁷³ A rendelkezési állományba helyezés általában akkor bizonyult szükségesnek, mikor az érintettek szolgálati beosztása valamilyen okból kifolyólag nem volt lehetséges, de változatlanul számítottak működésükre. Ezen időszak alatt a tisztviselő illetményeinek nagy részére jogosult maradt, ám ez az időszak gyakran csak egy rövidebb átmenetet képezett az illetők szerényebb javadalmazásával együtt járó nyugdíjaztatása előtt. Mindez akkor is igaz, ha a nyugdíjazást általában – ahogy Balogh Károly vagy éppen Hegedűs Valér példája is alátámasztja⁷⁴ – „buzgó szolgálatuk elismerésül” még kitüntetés is kíséerte. Ugyanez Egan esetében már nem mondható el. A kormányzóhelyettes ugyanis minden bizonnyal sem nyugdíjazásakor, sem pedig tényleges visszavonulásakor nem részesült semmilyen extra jutalomban. Igaz, ennek az is lehetett az egyik oka, hogy borostyánkői (ma Bernstein, Ausztria) birtokára való megérkezését követően pár hónappal később elhunyt.⁷⁵

Az sem lehet mellékes, hogy nyugdíjazás és nyugdíjazás közt is jelentős különbségek mutatkoztak – és nemcsak az anyagiak tekintetében. Miként számos példa is tanúsítja, a nyugállomány nem mindig bizonyult véglegesnek, és az egyes hivatali pozíciók megüresedése, át és/vagy megszervezése esetén egyesek újfent aktív szolgálatba kerültek. Jó példa erre a fővárosban 1926-ban létesített forgalmi adófőnöki állás, mely a korábbi főispánok, képviselők, ügyészek és egyéb hivatalnokok egzisztenciális viszonyainak rendezését kívánta biztosítani.⁷⁶ Mint a fentiek is utalnak rá, a szerencésebbek közé az 1918 őszén a kormányzóval Budapestre távozó tisztviselők tartoztak, míg a Fiumében maradók lehetőségei – már csak fizikai és földrajzi tényezők miatt, valamint fiumei illetőség hiányában jogi okokból is – jóval korlátozottabbak voltak. Érdekességként jegyezhető meg, hogy természetesen nem mindenki maradt a fővárosban. Példának okáért Csempez Gyula Szombathelyre került,⁷⁷ Crouy-Chanel László miniszteri fogalmazó pedig 1920 márciusában a Nemzeti Hadsereg kötelékébe lépett, ahol hadapród őrmesteri fokozatban a mátészalkai gyalogezred rohamzászlóaljában teljesített szolgálatot.⁷⁸ Az már csak kuriózum, hogy az állítólag Árpád-házi leszármazott Crouy-Chanel László végül festőként szerzett magának igazi hírnevet.⁷⁹

Az érvényesülési lehetőségek vizsgálata során még egy gyakran felemlgetett tényezőre kell kitérni, jelesül a magyar állam iránti lojalitás kérdésére. Noha az egyes felterjesztések, visszaemlékezések és naplófeljegyzések a tisztviselők

⁷³ *Egan Lajos naplója...* 200., 248.

⁷⁴ Felmentés – eladományozás. *Magyarság*. 1920. december 18.

⁷⁵ *Egan Lajos naplója...* 52.

⁷⁶ Volt főispán, volt képviselő, volt ügyész, volt katonatiszt mint forgalmiadó ellenőr? *Az Est*, 1926. augusztus 24.

⁷⁷ MNL OL K 26, 1249. cs. 1921. XXIV. tétel. 8462/1920. (5099. a. sz.) XXIV. tétel.

⁷⁸ MNL OL K 26, 1249. cs. 1921. XXIV. tétel. 2515/1920. XXIV. tétel.

⁷⁹ *Magyar arisztokrata művészek a polgárosodás korában*. Budapest, 2001, 13., 17.

Fiumében és a magyar állam kötelékében való megmaradást előszeretettel a haza és az állam iránt táplált hűséggel magyarázták, az, hogy a fenti lehetőségek közül ki, mikor, miért és melyik opciót „választotta” – akárcsak más területeken⁸⁰ –, az már Fiumében sem csak a lojalitástól függött. Éppen ellenkezőleg: számos egyéb tényező is közrejátszott a reakciókban. E tekintetben a felkínált lehetőségek és ajánlatok, a szakképzettség, nyelvtudás, a szerzett tapasztalatok és a megbízhatóság legalább annyira relevánsnak számítottak, mint a formális és informális kapcsolatok.⁸¹ vagy éppen a leleményesség és alkalmazkodóképesség. Végére is, ebben a válsághelyzetben a „túlélés” volt a tét, amit csak a kellő adaptivitás és kompromisszumképesség garantálhatott. Ez azt is jelentette, hogy egy-egy elhamarkodott lojalitási nyilatkozat vagy gesztus (legyen az tényleges vagy szimbolikus) nemcsak az adott tisztviselő karrierjében okozhatott kedvezőtlen fordulatot, de akár egész családjának az egzisztenciáját komoly veszélybe sodorhatta.

A választás lehetősége ráadásul többnyire nem is az adott személy kezében volt, hanem az olyan felsőbb hatalmakéban, mint például a FONT (1919 szeptemberétől lényegében Gabriele D’Annunzio), vagy éppen az egymást váltó magyar kormányokéban. Gyakran ismételt tézis, hogy Fiume az impériumváltások éveiben komoly infrastrukturális – határlezárásokkal és vasúthiánnyal együtt járó – problémákkal küzdött, ami a lakosság költözködési és szállítási lehetőségeire is kihatott. Arról viszont általában már jóval kevesebb szó esik, hogy sokan – kiváltképpen a nyugdíjasok – saját, vagy hozzátartozóik egészségügyi állapota,⁸² esetleg pénzhiány miatt nem hagyhatták el a várost, a tanárok és a MÁV-alkalmazottak pedig külön felszólítást kaptak, hogy lehetőség szerint maradjanak a helyükön és teljesítsék kötelezettségüket.⁸³ A kormányzóság tisztviselőihez azonban ilyen kollektív utasítás sokáig nem érkezett. Mi több, szinte már toposszá vált, hogy maga Jekelfalussy is minden további rendelkezés nélkül hagyta hátra a tisztviselőket,⁸⁴ így helyzetük valamilyen szintű rendezésére, *de facto* Fülep Lajos és Antonio Grossich egyezményéig várniuk kellett, miközben az olyan külső kényszerítő körülmények hatása

⁸⁰ Erre vonatkozóan lásd Szeghy-Gayer Veronika: Államfordulat és az újrastrukturálódó helyi elit Bártfán (1918–1919). *Századok*, 2018. 6. sz. 1215–1236.; Ablonczy: i. m. 200–201.

⁸¹ Az olykor több éves és szorosabb ismeretség (néha akár távolabbi atyafiaság) nem ritkán kimondottan segítette az egyes személyek érvényesülését vagy kedvezőbb bánásmódban való részesítését. Egrý Gábor: *Etnicitás, identitás, politika. Magyar kisebbségek nacionalizmus és regionalizmus között Romániában és Csehszlovákiában, 1918–1944*. Budapest, 2015; Ablonczy: i. m. 167.; Gábor Egrý: *Fallen between two stools? Imperial legacies, state-society relationship and the limits of nation-state building in post-WWI Romania*. Kézirat, megjelenés előtt.

⁸² E téren nem lehet mellékes, hogy a kikötővárosban egymást érték az olyan tömegjárványok, mint például a tífusz, malária, vagy éppen a spanyolnátha. Például napjója alapján ebben az időszakban Egan Lajos is gyengélkedett, felesége pedig legalább egyszer kanyarós lett. *Egan Lajos naplója...* 272–273.

⁸³ MNL OL K 26, 1249. cs. 1921. XXIV. tétel. 3401/1921. (2139. a. sz.) XXIV. tétel.

⁸⁴ *Egan Lajos naplója...* 60.

alól, mint amilyenek Fiume nemzetközi megítélése, a város válságos anyagi és gazdasági helyzete, a rohamosan dráguló árviszonyok, a magyarországi elhelyezkedési és lakhatási nehézségek, már nem vonhatták ki magukat.⁸⁵

E téren két további tényezőre kell kitérni: a következetes kontroll-, illetve az állandósuló információhiányra, valamint az ezekből származó materiális és morális jellegű bizonytalanságokra. A kitérő azért is indokolt, mivel a kaotikus állapotok, a mindennapi egzisztenciális problémák gyakran még a kormányzósági beosztottak közt is ügyeskedéshez, „zavarosban halászáshoz” vezettek. Itt többek közt Hegedűs Valér és Ótocska Péter nevét lehet kiemelni, akik rendszeresen üzérkedtek: titokban pénzt és élelmiszert hoztak Zomborból a kikötővárosba.⁸⁶ Míg a FONT szigorúan büntette a hamis és a kívülről becsempészett pénzek forgalmát, úgymint az idegen területekről származó cikkekkel való kufárkodást, a helyi lakosság szinte természetes jelenségeként kezelte a hasonló illegális tevékenységeket. Ez nem meglepő, hiszen Fiume ellátási problémái annyira reménytelennek bizonyultak, hogy a túlélés érdekében a lokális társadalom nemcsak egyszerűen szemet hunyt az ilyen földalatti üzletkötések felett, de – miként Dominique Reill is bizonyítja – gyakorta haszonélvezője, sőt támogatója volt az ilyesfajta törvényellenes tranzakcióknak.⁸⁷

Ami a kormányzósági beosztottak helyzetét kivételessé tette, az tulajdonképpen két alapvető motívumban ragadható meg leginkább. Először is abban, hogy a magyar állam helyi közigazgatásának működtetéséért ők feleltek. Másodszor pedig, hogy ebből adódóan a központi hatalom első számú képviselőinek számítottak. Ez pedig komoly kötelességeket és még nagyobb felelősséget igényelt. Magatartásuk tehát azon túl, hogy a FONT gazdasági és pénzügyi politikájának aláásásához járult hozzá, több morális következményt vont maga után. Ezek közül talán a leg súlyosabb a kormányzóság, és vele együtt a magyar államhatalom intenzívebb tekintélyvesztése volt. Hiszen azzal, hogy az úgynevezett Adria-kérdés részeként Fiume hovatartozásának problémája nemzetközi szintre került, a törvényellenességek és „elhajlások” külföldön különösen kellemetlen visszhangot kelthettek.

*

Összességében elmondható, hogy Jekelfalussy zárójelentése és a nagyrészt kontrollforrásokra támaszkodó elemzésem több pontján ellentmondások mutathatók ki. Egyrészt azért, mert Jekelfalussy beszámolójának központjába saját magát és fővárosi tevékenységét helyezte. Ez az önigazoló attitűd a dokumentum műfajából, illetve a kormányzó meneküléséről szóló híresztelésekből adódóan egyáltalán nem meglepő. Mindazonáltal az is igaz, hogy a különböző minisztériumi anyagok közül

⁸⁵ MNL OL K 26, 1249. cs. 1921. XXIV. tétel. 3401/1921. (2139. a. sz.) XXIV. tétel.

⁸⁶ *Egan Lajos naplója...* 144., 150., 152., 191.

⁸⁷ Reill: i. m.

több is arról tanúskodik, hogy a kormányzó valóban nem feledkezett meg beosztottjairól és általában véve a fiumei magyar állampolgárokról. Támogatásuk, segítségévelük, majd hazaszállításuk érdekében tényleges lépéseket tett.⁸⁸ Az pedig, hogy ezek jelentős része nem, vagy csak részben valósult meg, nem csak a kormányzó felelőssége. Éppen ezért Jekelfalussy szerepének és munkásságának – akárcsak az általa kiutalt pénzeszettek formájának, jogcímének, rendeltetésének és hasznosulásának – objektívebb felmérése és értékelése még további kutatásokat igényel.

Ennek ellenére, már csak fiumei jelenlétük miatt is, vitathatatlan, hogy a munka oroszlánrészét a „frontvonalban maradt” Egan Lajos és a hivatal „kinti” fele végezte. Ők voltak azok, akik mindennapjaik során szembesültek a hatalmi átmenet alatt felmerült problémákkal, és ők voltak azok, akiknek az adott helyzetben rögtön reagálniuk és választaniuk kellett. Ez pedig egy teljesen bizonytalan, folyamatosan változó válsághelyzetben a hosszú távú tervezések és stratégiák helyett a kínálkozó pilanatnyi érvényesülési lehetőségek fokozott kihasználásának engedett teret.

Másrészt Jekelfalussy narratívája nemcsak túlzóan leegyszerűsítő, de jóval naivabban, pozitívabban tünteti fel a kint maradt állami alkalmazottak helyzetét és hazaköltöztetésük, valamint az új államstruktúrába történő integrációjuk lehetőségét, mint ahogy arra valójában kilátásuk lehetett. Ez az önfelmentés szándéka és a „nem is olyan nagy a baj” elhárító mechanizmusa mellett a kormányzó által is megemléltetett kommunikációs problémákra vezethető vissza. Az információáramlási nehézségek viszont nem csak a kormányzói hivatal két részére terjedtek ki, hanem – miként arra a kormányzó maga is utalt – a közte és Károlyi Mihály kormánya közti kommunikációs deficitre is. Jekelfalussy véleményét (ahogy némi sértett felháborodással ő maga fejt ki) még Fülep kinevezésével kapcsolatban sem kérték ki. Fülep kormánybiztosi missziója egyébiránt két másik dolgot is jelez. Egyrészt azt, hogy a kormány 1918. december végére gyakorlatilag már lemondott a kikötővárosról, másrészt pedig azt, hogy egyértelművé vált: a kormányzó éppen az 1870-es provizóriumban meghatározott egyik legfőbb feladatát, a központi hatalom és a város közti kommunikáció zavartalan biztosítását nem tudta ellátni.⁸⁹ Ez pedig különös óvatosságra int.

Hasonló következtetésre lehet jutni Jekelfalussynak a helyi politikai konfliktusokról közvetített képéről is. Ez kiváltképpen az 1890-es évekre vonatkozó állításaira igaz, hiszen a kormányzó csak 1909-ben került a kikötővárosba, így a korábbi eseményekről csupán másodforrásokból tájékozódhatott. E tekintetben még egy tényezőt érdemes figyelembe venni. Egészen pontosan azt, hogy Jekelfalussyt ekkor sem a kormányzósághoz nevezték ki, hanem a Kivándorlási Hivatal vezetésével bízták meg, a világháború alatt pedig az internálások lebonyolításának koor-

⁸⁸ MNL OL K 26, 1234. cs. 1920. XXIV. tétel. 1107. F. K. 1920; MNL OL K 26, 1187. cs. 1918. XXVII. tétel. 2217/1921. XXIV. tétel (1906. a. sz.).

⁸⁹ A végeredmény tekintetéből, hogy mennyiben volt ez Jekelfalussy saját felelőssége és mennyiben a körülményeké, azt hiszem, mellékes.

dinálásával. Nagy valószínűséggel álláspontját az itt szerzett, meglehetősen intenzív tapasztalatai is jelentősen befolyásolták, így nem csoda, hogy zárójelentésében a felelősség áthárítása és a bűnbakkeresés motívumai is megjelentek.

Jekelfalussy a magyar államhatalom kiszorulásának okát a délszláv és nagyolasz agitációk közvetlen eredményének tudta be, azonban mint végsoraiból kitűnik, közvetetten mégis csak a magyar kormányok erélytelenségére és elhibázott Fiumepolitikájára vezette vissza a kikötőváros elvesztését. Azaz arra, hogy a magyar kormányok a délszláv törekvések ellensúlyozására mindig a város olasz ajkú tagjaival szövöttek, és túlságosan is elnézően viselkedtek velük szemben. Érdemes megjegyezni, hogy egy 1942-es interjú tanúsága alapján Jekelfalussy emlékei látszólag megszépültek. Ekkor ugyanis a *Nemzeti Újság* riporterének a fiumei kormányzósága kapcsán így nyilatkozott: „Több tanácskozással, az időszerű helyi problémák mérlegelésével, tökéletes összhangban a helyi lakosság vezetőségével került sor arra, hogy az autonóm város független elhatározással vezesse be a magyar nyelv használatát is. Ezt az eredményt, amely – úgy vélem – egyike volt a legszebbeknek fiumei kormányzóságom alatt, nemcsak saját munkámnak és fáradozásaimnak köszönhetem, hanem nagyrészt annak az őszinte és nemes barátságának is, mely már akkor testvérileg fűzte össze a város olasz és magyar lakóit.”⁹⁰ Mivel azonban a fiumei önkormányzat nyelve még 1918 októberének utolsó napjaiban is az olasz maradt, egyelőre az, hogy Jekelfalussy mire is gondolt, mikor szavait megfogalmazta, legalább olyan rejtély, mint az, hogy mit értett „tökéletes összhang” és „független elhatározás” alatt, továbbá pontosan mi is hangzott el a Wekerle Sándorral 1918. október 28-án folytatott telefonbeszélgetésében...

*

Jekelfalussy zárójelentését a rövidítések jelzetlen feloldása és a tíznél kisebb számok betűvel való átírása mellett szó szerinti formában, a régies kifejezések lábjegyzetben való megmagyarázásával, a mai magyar helyesírásnak megfelelő formában közlöm.

⁹⁰ A tartalék almásszürke. *Nemzeti Újság*, 1942. augusztus 30.

Dokumentum
Jekelfalussy Zoltán kormányzó zárójelentése a fiumei viszonyokról
Budapest, 1921. június 21.

Magyar királyi Miniszterelnökség. Felszámolás alatt álló fiumei és magyar–horvát tengerparti királyi kormányzóság

Bethlen István belső titkos tanácsos úrnak, magyar királyi miniszterelnöknek

Nagyméltóságú Miniszterelnök Úr!

A 4.905. M.E.I. 1918. számú rendelettel Budapestre áthelyezett fiumei kir. kormányzóság⁹¹ vezetésétől történt felmentésem alkalmából van szerencsém e hivatalnak két és fél évi itteni működéséről megszerkesztett jelentésemet a következőkben előterjeszteni.

A 6099. M.E.I. 1918. szám alatt elfekvő jelentéseimben részletesen számoltam be ama intézkedéseimről, amelyeket Fiumének a délszláv és nagyolasz agitációval szemben való megvédelmezése érdekében tettem. Sajnos megbízható katonaságot nem kaptam, ami volt, azt is elvezényeltette Istvanović altábornagy,⁹² aki a Fiumében állomásozó katonák közül elsőnek esküdött fel a jugoszláv nemzeti

⁹¹ MNL OL K 26, 1187. cs. 1918. XXVII. tétel. 4905/1918. XXVII. tétel, valamint ezzel megegyező tartalommal: MNL OL, Pénzügyminisztériumi Levéltár, Pénzügyminisztérium, Elnöki iratok (a továbbiakban: K 255), 899. cs. 7. tétel. 8356/1918. 4904. M.E.I. „I. Valamennyi miniszter úrnak. Fiume városának a délszláv csapatok által történt megszállása következtében elrendeltem, hogy a fiumei és a magyar–horvát tengerparti királyi kormányzóság székhelye ideiglenesen Budapestre áthelyeztessék, s felhatalmaztam a fiumei kormányzó urat, hogy a kormányzóság ügyeit teljes hatáskörrel Budapesten intézze. Egyúttal megbíztam a kormányzót avval is, hogy a Fiumében volt magyar állami hatóságok működése beszüntetésével beállott zavaros állapotok rendezésének munkálatait haladéktalanul kezdje meg, és főfelügyeleti jogom épségben tartása mellett mindent megtegyen, hogy a Fiumében visszamaradt, illetve onnan menekülni kényszerült állami alkalmazottak és a Fiumében lakó többi magyar állampolgárok érdekei a lehetőség szerint megvédessenek. Van szerencsém ennél fogva miniszter urat felkérni, hogy a vezetése alatt álló tárca körében intézkedést kívánó fiumei kérdésekben nevezett kormányzó úrral lehetőleg egyetértőleg szíveskedjék eljárni. A fiumei és magyar–horvát tengerparti kormányzóság hivatala jelenleg a miniszterelnöki palotában működik. II. A fiumei kormányzó úrnak. Rövid úton előterjesztésére ezennel elrendelem, hogy /kiírandó az I. alattiból/ és /írandó az I. alattiból/ és felhatalmazom kormányzó urat, hogy a kormányzóság ügyeit teljes hatáskörrel Budapesten intézze. Megbízom továbbá a kormányzó urat /írandó az I. alattiból/. Egyúttal van szerencsém közölni, hogy jelen intézkedésről a kormány tagjait is értesítettem, és felkértem az egyes miniszter urakat, hogy a vezetésük alatt álló tárcák körében intézkedést kívánó fiumei kérdésekben a kormányzó úrral a lehetőség szerint egyetértőleg szíveskedjenek eljárni. Budapest, 1918. november 5-én.”

⁹² Nikola Istvanović (Ivanska, 1857 – Zágráb, 1944): a m. kir. VI. zágrábi horvát–szlavón kerületi parancsnokság tábornagya,

tanácsra,⁹³ az események ezután oly rohamossággal fejlődtek, hogy az 1918. évi október 28–29-én bekövetkezett összeomlást emberi erővel többé elhárítani nem lehetett.⁹⁴

Midőn e napon a jugoszláv forradalmi szervezet⁹⁵ a harcterekről visszaözlő horvát katonák támogatása mellett a kormányzói palotát és az állami hivatalokat elfoglalta, Wekerle Sándor miniszterelnök úrnak 1918. október 28-án távbeszélőn adott utasításához képest a várost elhagytam, s helyettesítésemmel Egan Lajos kormányzóhelyettest⁹⁶ bíztam meg.⁹⁷

A Fiumében visszamaradt állami alkalmazottak, s általában az ott élő magyarok ügyeit a helyszínen Egan Lajos kormányzóhelyettes, utóbb báró Brandenstein Ottó számvevőségi igazgató,⁹⁸ 1920. június óta pedig Nyíró Gábor hajózási főfelügyelő⁹⁹ intézte. Ezek voltak azok a szervek, amelyek közvetítésével a Fiumében visszamaradt állami alkalmazottakkal s a magyarsággal általában érintkeztem, s amelyek a kormány rendeleteit végrehajtották és utasításaimat foganatosították.

Az állami alkalmazottak egy részét 1919. évi január hó 1. napjától számított hatálylallyal Fiume városa, helyesebben az államhatalmat bitorló Olasz Nemzeti Tanács fogadta szolgálatába, éspedig a Károlyiról¹⁰⁰ elnevezett kormány megbízottja, Fülöp Lajos¹⁰¹ és a Fiumei Nemzeti Tanács¹⁰² közt megkötött egyezmény értelmében a magyar kormány ama kötelezettségével, hogy „mindazon alkalmazottakat,

⁹³ A Zágrábban székelő Délszláv Nemzeti Tanács.

⁹⁴ MNL OL K 26, 1187. cs. 1918. XXVII. tétel. 6099/1918. XXVII. tétel. Az idézett jelentés szerint Jekelfalussy többször kérelmezte a Jellacic gyalogezred elhelyezését, valamint annak honvéd csapatokkal való felcserélését. Mivel ez nem történt meg, sem 1918. október 23-án, sem 28-án nem állt megfelelő számú és felszereltségű karhatalmi szerv a rendelkezésére, így nem is állhatott ellen.

⁹⁵ A Délszláv Nemzeti Tanács helyi szervezete. Josip Krpan, Ramberg ezredbeli főhadnagy, Milan Battolo, hadnagy, Bartol Baretic, a sušaki erdőhivatali számellenőr.

⁹⁶ Egan Lajos (Csákvár, 1852 – 1920. szeptember 5.).

⁹⁷ A Tengerészeti Hatóság vezetését Dunay László miniszteri osztálytanácsos, elnökhelyettes vette át.

⁹⁸ Brandenstein Ottó, báró (Pest, 1866 – Budapest, 1938): a Tengerészeti Hatóság számvevőségi igazgatója, építési vállalkozó.

⁹⁹ Nyíró Gábor (1851/1852 – ?): a Tengerészeti Hatóság közigazgatási osztályának beosztottja, a Magyar–Horvát Gőzhajózási Rt. hajózási főfelügyelője.

¹⁰⁰ Károlyi Mihály (Budapest, 1875 – Vence, 1955): a Magyar Népköztársaság miniszterelnöke 1918. október 31 – 1919. március 11. között.

¹⁰¹ Helyesen: Fülep Lajos. Fülep Lajos (Budapest, 1885 – Budapest, 1970): művészettörténész, református lelkész, 1919. január 6-tól kormánybiztos, a Tanácsköztársaság idején a budapesti egyetem olasz tanszékén tanár.

¹⁰² Fiumei Olasz Nemzeti Tanács (*Consiglio Nazionale Italiano di Fiume*): többnyire a fiumei Autonóm Párt tagjaiból és egyes befolyásos, szélsőségesebb nézeteket valló (irredenta) várostartyákból 1918. október 29-én megalakult ideiglenes kormány szerv, mely Fiume Olaszországhoz való csatlakozását tűzte ki céljául. Elnöke Antonio Grossich orvos volt.

akik Fiumének állami hovatartozandóságának kimondása után az akkori kormány által állásukban meg nem erősítettnek, a saját szolgálatába visszafogadja, éspedig a szolgálat folytonossága alapján azzal, hogy elismeri ama alkalmazottak szerzett jogait, azaz azon fizetési osztályt és rangot, amelyet a tisztviselőkre nézve rendszeresítendő szolgálati táblázat keretében elértek volna, hogyha minden megszakítás nélkül a magyar állam szolgálatában megmaradtak volna.”

E szerződés 1. pontja értelmében a Fiumei Nemzeti Tanács azt a jogát is biztosította, hogy az átvett magyar tisztviselőket korábban is – a szolgálat szükségességéhez és a közigazgatás érdekeihez képest” – elbocsáthassa.¹⁰³

Már az 1921. évi június hó 3-án 158. szám alatt tett felterjesztésben beszámoltam arról, hogy az eredetileg átvett 408 állami alkalmazottból jelenleg már csak 360 áll Fiume szolgálatában,¹⁰⁴ s a fiumei kérdés végleges rendezéséig még nagyobb lesz azoknak a száma, akik a magyar kormány rendelkezésére fognak bocsáttatni, és illetőleg akiket a magyar kormány az 1919. évi január 6-án megkötött egyezmény értelmében – előléptetéssel – visszafogadni tartozik.¹⁰⁵

Talán nem szükséges külön kiemelni, hogy a Károlyi-féle kormány megbízottja és a fiumei uralmi szervezet közt létesült megegyezésbe be nem folytam, de be sem folyhattam, mert Fülöp az én megkérdezésem nélkül küldetett Fiumébe.¹⁰⁶

Amíg az összeomlás idején volt közel 860 magyar állami alkalmazottból (ide nem értve a MÁV alkalmazottjait)¹⁰⁷ jelenleg 360 áll Fiume szolgálatában, addig ez idő szerint már csak 53 állami alkalmazott tartózkodik Fiumében. Ezek, valamint az ott lakó 30 állami nyugdíjas 1921. évi június hó végéig járó illetményeinek folyósítása iránt tett felterjesztésemre Nagyméltóságod 1921. évi június hó 10-én 3731. M.E.I. szám alatt méltóztatott intézkedni.

Az állami alkalmazottak és nyugdíjasoknak államköltségén való hazaszállításáról és segélyezéséről az 1920. évi március hó 22-én 1107. szám alatt kelt előterjeszté-

¹⁰³ Az 1919. január 6-án kötött „Egyezmény” január elsejére visszamenő hatállyal bírt. Az egész szöveget lásd MNL OL K 26, 1249. 2139/1921. (2139. a. sz.) XXIV. tétel. Másolat. Egyezmény, valamint: *Egan Lajos naplója...* 123–124.

¹⁰⁴ Az állami alkalmazottak száma különösen 1919 áprilisától, majd 1919 őszétől csappant meg igazán, miután a FONT (majd Gabriele D’Annunzio) megkezdte az „idegenek” és a politikai, ideológiai szempontól kártékonynak ígért személyek kiutasítását. A kiutasításokra mindenekelőtt gazdasági okokból volt szükség, mivel az olasz kormány blokádjá, valamint az állandósuló valutaváltság következtében a város még saját alkalmazottjairól sem tudott már gondoskodni.

¹⁰⁵ MNL OL K 26, 1249. 2139/1921. (2139. a. sz.) XXIV. tétel. Másolat. Egyezmény, valamint *Egan Lajos naplója ...* 123–124.

¹⁰⁶ Fülep Lajos kiküldetéséről részletesebben lásd Fülep Lajos személyi iratai, életére vonatkozó dokumentumok. MTA KK, MS, 4592, vagy *Fülep Lajos levelezése*. I. köt. 1904–1919. Szerk. F. Csanak Dóra. Budapest, 1990.

¹⁰⁷ MNL OL K 26, 1234. cs. 1920. XXIV. tétel. 52048/1920. Noha pontos számuk egyelőre nem megállapítható, az tudott, hogy a FONT felszólítására 1920. május elsejéig 155 MÁV-alkalmazottnak kellett elhagyni a várost. Távozásukat siettetve, a FONT májusra már élelmiszerjegyeiket és illetményeik folyósítását sem biztosította.

semre Nagyméltóságod hivatali elődje 1920. évi április hó 12-én 1392. szám alatt, és ezek alapján a pénzügyminiszter úr 1920. évi április hó 23-án 2308. P. M. szám alatt tette meg a szükséges rendelkezéseket.¹⁰⁸

Ezen támogatással közel 400 állami alkalmazott tért vissza a hazájába.

Megelégedéssel tölt el az a tudat, hogy a hazatért állami alkalmazottak elhelyezése érdekében tett lépéseim sikertelenek nem maradtak. Az országba visszatért tisztviselők (tanárok, tanítók) elhelyezése immár biztosítottnak jelentkezik.¹⁰⁹

Különös gondoskodásom tárgyát képezte az ellenséges megszállás következtében az anyaországtól elszakadt Fiumében visszamaradt állami alkalmazottak és nyugdíjasok illetményügye.¹¹⁰

Hálás szívvel emlékezem meg ama nagymérvű támogatásról, amelyet Nagyméltóságod és hivatali elődjei a súlyos anyagi helyzetbe sodort fiumei állami tisztviselőknek és nyugdíjasoknak nyújtani méltóztatott.

A Fiumében tartózkodó állami alkalmazottak és nyugdíjasok illetményeire eddig 5 540 282 korona fordítottatott, s utalványozás alatt áll még 609 206 korona és 15 000 olasz líra. Ez az utóbbi összeg fogja fedezni az állami alkalmazottaknak 1921. évi június hó végéig és az állami nyugdíjasoknak 1921. évi június hó végéig járó összes illetményeit.

A vezetésemre bízott hivatal budapesti működése óta állandó kapcsolatot képezett a fiumei magyarság és a magyar hatóságok között. Ez irányú tevékenységének nagy jelentősége volt abban az időben, amidőn a Fiumével való érintkezés a legtöbb esetben elháríthatatlan akadályokba ütközött. A postát alkalmi küldöncök¹¹¹ és a közvetítését előzékenyen felajánlott spanyol királyi konzulátus kurírjai helyettesítették.¹¹²

¹⁰⁸ MNL OL K 26, 1234. cs. 1920. XXIV. tétel. 1107. F. K. 1920. Jekelfalussy ebben Egan Lajos felterjesztése alapján a fiumei állami tisztviselők, valamint családjaik és bútoraik díjtalan hazaszállítását kérte, illetve felhívta a figyelmet a már anyaországban szolgálatot teljesítő, de visszamaradó hozzátartozókkal és ingóságokkal rendelkező tisztviselők helyzetének visszásságára is. A kormányzó a már új beosztást nyert személyek közül többeket név szerint megemlített. Köztük Orosdy Lajost és Villani Frigyeszt, Török István rendőrkapitányt és a rendőrség más tagjait, Meyer Guido törvényszéki elnököt, Brandenstein Ottó számvevőségi igazgatót. Emellett külön felhívta a miniszterelnök figyelmét a nyugdíjasokra, elsősorban azokra, akik a délszláv betörést követően kerültek nyugállományba. Azaz Egan Lajos kormányzóhelyettesre, a kormányzóság korábbi előadójára, Kankovszky Ferencre, a Tengerészeti Hatóságnál szolgált Popp Józsefre, és a Tengerészeti Akadémia igazgatójára, Szabó Samura.

¹⁰⁹ Az optimista állásfoglalás ellenére sokak mégis rendelkezési állományban maradtak, majd nyugdíjazva lettek. Sőt, egyesek (például Csempez Gyula) esetében még arra is akadt példa, hogy bár az elhelyezés kérdése valóban megoldódott, a tisztviselők illetményeinek folyósítása akadályokba ütközött.

¹¹⁰ MNL OL K 26, 1249. cs. 1921. XXIV. tétel. 3401/1921. (2139. a. sz.) XXIV. tétel; MNL OL K 26, 1249. cs. 1921. XXIV. tétel. 2139/1921. (2139. a. sz.) XXIV. tétel.

¹¹¹ Például a Kormányzóság vagy a Tengerészeti Hatóság Budapestre utazási engedélyt nyert alkalmazottjai, vagy Rejtő Jenő törvényszéki bíró.

¹¹² Kiváltképpen Meynier Károly.

Áttérek a magyar állam fiumei javainak elszámolására.

Azok az anyagi áldozatok, amelyeket Magyarország közel 50 esztendő óta pénzügyi erejét meghaladó mérvben a fiumei kikötőnek megépítéséért és a város felvirágoztatásáért hozott, a jóvátételi tárgyalásoknál figyelembe veendő kompenzációs értékeket képviselnek.¹¹³ Ezek az értékek, amelyek a kikötő és a vasút építményeiben s egyéb felszereléseiben, gyári üzemekben, középületekben, beépítetlen telkekben és más ingóságokban találhatók, a magyar állam vagyonának tetemes részét alkotják.

Utalással a Baros Ferenc fiumei pénzügyigazgatósági számvizsgáló¹¹⁴ által 1920. évi január hó 30-án 911. M.E.I. szám alatt bemutatott munkálatra (a leltárakat a Fiumei Olasz Nemzeti Tanács foglalta le), a magyar állam fiumei javainak értékét egyezer millió aranyértékű koronára becsülöm.¹¹⁵

A kormányzói palota ingóságainak leltárát (két kötet), amelyet megmenteni sikerült, külön jelentéssel van szerencsém bemutatni.

Engedje meg Nagyméltóságod, hogy most, amidőn helyemről távozom, visszapillantást vetve az utóbbi évek fontosabb politikai mozzanataira, a fiumei kormánypolitika irányelveit röviden ismertessem.

Az 1868:XXX. tc. 66. §-ában¹¹⁶ megjelölt feltételek, nevezetesen a „Magyarország országgyűlése s Horvát–Szlavon és Dalmátországok országgyűlése és Fiume városa közt eszközlendő megállapodás” hiányában a magyar kormánynak az 1870. évi július hó 28-án jóváhagyást nyert 1741-1870. sz. előterjesztése alapján léteztült kormányzati provizórium¹¹⁷ életbeléptetése óta a magyar kormánypolitika következetesen a fiumei olasz elemre támaszkodott, amelynek államhűségében, a városnak az idézett törvény által biztosított autonómiával való felruházása után, kételkedni alig lehetett.¹¹⁸ Sokáig így is volt,¹¹⁹ de már az 1897. évben, amidőn a kormány a

¹¹³ MNL OL K 26, 1921. 1249. cs. XXIV. tétel. 5550/1921. (5550. a. sz.) XXIV. tétel. Baros levele és kimutatásai alapján 1921. július 25-én Orosdy Lajos arra a következtetésre jutott, hogy a kimutatások hatékonyan felhasználhatók a béketárgyalások során, mivel „köztudomású Sforza kijelentése, amely szerint Magyarország kincseket tékozolt fiumei kikötőjére”.

¹¹⁴ Baros Ferenc: 1898-tól a fiumei pénzügyigazgatóságnál számvizsgáló, pénzügyi számtanácsos. Nyugdíjazása után a FONT ideiglenes szolgálatába fogadta, hogy a számvevőséget átszervezze és a fiumei állami vagyon leltárait összeállítsa.

¹¹⁵ MNL OL K 26, 1921. 1249. cs. XXIV. t. 5550/1921. (5550. a. sz.) XXIV. tétel. Orosdy Lajos 1921. július 25-én kelt jelentésében ugyanezeket az információkat adta meg.

¹¹⁶ A Horvát–Magyar kiegyezés Fiumére vonatkozó szakasza.

¹¹⁷ Fiume közjogi státusával kapcsolatban nem sikerült a horvát és magyar feleknek megállapodniuk, így a kérdést az uralkodó ideiglenes jelleggel 1870 nyarán rendezte.

¹¹⁸ Ordasi: *Modellváltások...*

¹¹⁹ Bár a kikötőváros autonómiájának fokozatos korlátozása távlati célként már az 1870-es években is megfogalmazódott a központosításra és modernizálásra törekvő állam részéről, a nagyobb horderejű, átfogó reformok együttes bevezetésére Bánffy Dezső miniszterelnöksége alatt került sor.

fiumei adminisztrációban nélkülözött magyar törvényeknek,¹²⁰ különösen pedig a törvényhatósági közigazgatási bizottság szervezéséről szóló törvények életbeléptetését célozta,¹²¹ szemben találta magát a képviselő-testület többségével úgy, hogy ezt a képviselő-testületet fel kellett oszlatnia.¹²²

A képviselő-testület hatáskörével felruházott kormányzó a kinevezett polgármesterrel (Vallentsits)¹²³ együtt vezették a város ügyeit egész a paktumjellegű 1901. évi IX. tc. megalkotásáig, amely törvény értelmében Fiumében közigazgatási bizottság helyett középfokú közigazgatási fórumként a kormányzói tanács állíttatott fel.

Mivel azonban a képviselő-testületben felülkerekedett nagyolasz irányzat és némely képviselő-testületi tagnak személyes ambíciója a jogrendet és a közigazgatás rendes menetét aggályosan veszélyeztette, a kormány az 1911. évben a képviselő-testületet újból feloszlatta.¹²⁴ És habár ezúttal – Zanella¹²⁵ pártjának, az Autonóm Pártnak¹²⁶ bukásával – a lakosság mérsékeltebb elemei¹²⁷ jutottak mandátumhoz, a helyzet ezután sem javult, a kormánynak ugyanazon okokból fel kellett oszlatni úgy az 1911. évben,¹²⁸ mint pedig az 1914. évben egybehívott képviselő-testületeket is.¹²⁹

¹²⁰ Bánffy Dezső 1896 végén Fiumében is bevezette a közigazgatási bizottság, a közigazgatási bíróság és az esküdtszék intézményeit.

¹²¹ 1876:VI. tc.

¹²² Részletesebben lásd Ordasi Ágnes: A magyar kormány Fiume-politikája a XIX–XX. század fordulóján. In: *Natio est semper reformanda. Tanulmányok a 70 éves Gergely András tiszteletére.* Szerk. Anka László – Kovács Kálmán Árpád – Ligeti Dávid – Makkai Béla – Schwarczwölder Ádám. Budapest, 2016, 330–342.

¹²³ Vallentsits Antal: a kormányzóság korábbi miniszteri tanácsosa, többszörös kormányzói helyettes. 1898-ban Bánffy Dezső nyugdíjból hívja vissza, és Fiume podestájává nevezi ki a municipális válság kezelése érdekében.

¹²⁴ A feloszlásra többek közt azért került sor, mert az Autonóm Párt által dominált városi képviselő-testület nem volt hajlandó Wickenburg Istvánt legitim kormányzóként elismerni.

¹²⁵ Riccardo Zanella (Fiume, 1875 – Róma, 1959): fiumei városatyja, autonomista, majd az Autonóm Párt vezetője, 1915 és 1910 között Fiume országgyűlési képviselője, 1921–1922-ig a Fiumei Szabadállam (első) elnöke.

¹²⁶ Szűkebb értelemben 1896-ban Michele Maylender vezetése alatt Fiume olasz nyelve, kultúrája és autonóm jogai védelmében megalakult párt. 1901-től kezdve egyre inkább Riccardo Zanella vette át a csoportosulás irányítását.

¹²⁷ Wickenburg István kormányzó kezdeményezésére és támogatására előbb a Michele Maylender ex-podestá, majd az ifj. Antonio Vio és Andrea Ossoinack körül csoportosuló, Lega Autonoma néven az autonomisták ellen pártot alapító városatyák.

¹²⁸ A határrendőrség 1913-as bevezetése, valamint Icilio Baccich korábbi alpolgármester kiutasítása a Lega Autonoma felháborodását is kiváltotta. A párt felbomlott, tagjainak egy része visszavonult a politikától, másik része pedig az Autonóm Pártba olvadt be. A közös tiltakozás hatására a kormányzó feloszlatta a testületet.

¹²⁹ A feloszlátás Wickenburg István kormányzó szerint azért bizonyult szükségesnek, mert Francesco Gilberto Corossacz autonomista podestá ellen saját pártjának tagjai bizalmatlanságot szavaztak, és működésképtelenné tették a testületet.

A legutóbb, az 1915. évben megalakult képviselő-testület,¹³⁰ amely polgármesternek ifj. dr. Vio Antal országgyűlési képviselőt¹³¹ választotta meg, mindvégig együtt maradt és – legalább látszat szerint – lojális magatartást tanúsított.

A magyar kormányok Fiumében következetesen a politikailag megbízhatóbbnak tartott olasz elemre támaszkodtak, annak materiális és kulturális érdekeit ápták, s az olasz nyelvet a hivatalos nyelv jellegével is felruházták.¹³² A magyar nyelv teljes kizárásával olasz lett az állam bíróságának nyelve is.¹³³ Fiumének közel 10 000 lakosa még a saját bíróságához sem fordulhatott magyar beadvánnyal, holott a horvát nyelv tengerjogi ügyekben a bíróság hivatalos nyelvén avatott.¹³⁴

Az olasz nyelvnek engedett kedvezmények kiterjedtek a magyar állami gimnáziumra is. Ez az intézet, amely régebben Dél-Tirolból importált tanárokkal népesített be,¹³⁵ újabb időben sem teljesített magyar kulturmissziót. A nagyolasz eszméktől áthatott újabb nemzedék kivétel nélkül ebből a gimnáziumból került ki.

De el kell ismerni, hogy az 1915. évben megválasztott képviselő-testület az 1915–18-as háborús években kifogástalan magatartást tanúsított, viselkedéséből azonban – amiként ezt Ossoinack András országgyűlési képviselőnek¹³⁶ a képviselőházban

¹³⁰ A helyi kormányzat hatékony közbeavatkozása és propagandatevékenysége folytán ifj. Antonio Vio vezetése alatt a mérsékeltbb városatyák mellett 12 magyar is bekerült a városi képviselő-testületbe.

¹³¹ Ifj. Antonio Vio (Fiume, 1875 – Bolzano, 1949): mérsékeltbb, a kormánnyal való együttműködésre hajlandó városatya, az 1911-ben megalakuló Lega Autonoma vezéregyénisége. 1910-től 1915-ig a kikötőváros parlamenti képviselője, majd 1915-től 1918. október végéig podestája, végül első (olasz) sindacoja.

¹³² Noha a Földközi-tenger *lingua francája*, valamint a város közigazgatásának nyelve lényegében már korábban is az olasz volt, a magyar törvényhozás csak 1901-ben ismerte el törvényileg Fiume hivatalos nyelveként.

¹³³ A perrendtartás. *Az Ujság*, 1910. november 22.; A magyar nyelv a fiumei bíróságoknál. *Ügyvédek lapja*, 1913. június 28. 1871-ben a magyar és a horvát országgyűlés egyezségének megfelelően Andrassy Gyula, Bittó István igazságügyminiszter, valamint Bedekovich Kálmán horvát bán közös rendeletben mondta ki, hogy a fiumei kir. törvényszék hivatalos nyelve az olasz, de tengerészeti ügyekben a horvát is használható. Mindazonáltal az 1912-es új polgári perrendtartásról szóló törvény életbeléptetésekor az igazságügyminiszter és Wickenburg István kormányzó felvette, hogy a fiumei törvényszék – annak nyelvi kiváltságai érintetlenül hagyása mellett – magyar nyelvű beadványokat is fogadjon el a magyarországi ügyvédektől és a magyar peres felektől, melyeket a törvényszéknek kellett volna lefordítania. A fiumei képviselő-testület ebben autonómiájának megsértését látta, ezért megakadályozta a kezdeményezés megvalósulását.

¹³⁴ Fest Aladár, valamint a Központi Statisztikai Hivatal népszámlálási adatai alapján a 49 806 fős Fiume 6493 (13%) magyar lakossal rendelkezett 1910-ben.

¹³⁵ Ezt az intézkedést a megfelelő képzettséggel és (olasz) nyelvtudással rendelkező tanerők alkalmazása indokolta.

¹³⁶ Andrea Ossoinack (Fiume, 1876 – Merano, 1965): fiumei városatya, nagyvállalkozó és nagykereskedő, 1915 és 1918 között Fiume országgyűlési képviselője.

tett deklarációja¹³⁷ és a délszláv és olasz megszállással kapcsolatos események igazolták – a fiumei nem magyar lakosság politikai hitvallásának kedvezőbb alakulására következtetni nem lehet.

Sajnálattal kell megállapítanom, hogy a gyengeségig konciliáns¹³⁸ olaszbarát politikáinkkal Fiumében sikereket el nem érhattünk.

Jekelfalussy Zoltán fiumei királyi kormányzó¹³⁹

Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára, Miniszterelnökségi Levéltár, Miniszterelnökség, Központilag iktatott és irattározott iratok (K 26), 1249. cs. 1921. XXIV. t. 2139./1921. 204/F. K. 1921. sz.

ÁGNES ORDASI

WHO LEFT – AND WHO STAYED Officials of the Governorate of Fiume between the two world wars

At the end of the First World War, Rijeka (Fiume), the only seaport city in the Kingdom of Hungary, found itself in a completely new situation. The imperial framework, which had hitherto been considered stable, gradually began to disintegrate, and at the same time the Hungarian administration left. Although the previous literature has often described the events of the imperium change as a sudden collapse, a sharp dividing line, as recent research shows, continuity was at least as important as breaking points. The study publishes the final report of the last governor of Rijeka, Zoltán Jekelfalussy, accompanied by an introductory study. It describes the living conditions and options of the primary local representatives of

¹³⁷ 825. országos ülés. 1918. okt. 18. In: Az 1910. évi június 21-ére hirdetett Országgyűlés Képviselőházának naplója. XLI. köt. Ossoinack 1918. október 18-án a délszláv szeparációs mozgalmakra válaszolva jelentette ki a budapesti parlamentben, hogy Fiume a wilsoni pontok alapján áll.

¹³⁸ Konciliáns (lat.) = engedékeny, békülékeny.

¹³⁹ Dátum és név nélküli, négyzethálós papírlapra írt feljegyzés: „Pénzügynek: A fiumei állami javak és az ott befektetett állami pénzeink tulajdonképpen jóvátétel címén nem igényelhetők, – tekintettel arra, hogy Fiume tudtommal ma sincs egyszerűen inkorporálva Olaszországba, hanem külön statust képez, tehát nem olyan terület, amelyen az állami javak minden ellenérték nélkül jóvátétel címén igénybevehetőek, hanem ezekre nézve rekompenzációk érvényesíthetők. Pénzügy mutasson erre rá és lépjen érintkezésbe a külüggyel.”

the Hungarian state power, the officials of the Governorate of Fiume. By emphasizing continuity, it points out what other preferences and adaptation “strategies” existed behind individual decisions and career paths beyond the aspects of nationalities.